

БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА УНГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРНА КРИТИКА

Йонка Найденова

Влиянието на българската литература не може да си съперничи с ролята, която литературата на нации от езикови общности като френската, немската, руската и други са заемали в унгарския духовен живот. Достатъчно е да споменем „История на европейската литература“ (1934) на Михайл Бабиш, където този най-голям теоретик и естетик на буржоазната либерална мисъл признава, че „и най-малкият изостанал народ може да роди литературна величина със световно значение“, но от труда си изключва напълно както българската, така и литературата на балканските народи. Този факт свидетелствува не само за неговото отношение, но и за отношението на тогавашното официално литературно мнение към духовната култура на „малките“ народи. В труда на Марсел Бенедек „Съвременна световна литература“ (1920) и на Вайглер Бенедек „История на световната литература“ (1921), написани за широката читателска публика, също няма да намерим нито едно българско име, а в появилата се по-късно, през 1941 г. „История на световната литература“ на Антал Серб, на нашата литература се отделят само няколко реда. Йозеф Байза, професор в катедрата по южнославянска филология в Унгария преди 1945 г., заявява открито, че българската литература „от гледна точка на световната литература няма значение“¹.

Най-добрите представители на културния живот на Унгария обаче са говорили винаги за общите културни ценности на източноевропейските народи и съзнавайки нуждата от взаимно опознаване, са считали изграждането на мост между народите на Централна и Източна Европа за една от главните национални задачи.

Първият, който след хилядолетно мълчание отправя поглед към „малката“ литература на България, е Габор Казинци, писател и публицист, радикален представител на унгарския реформизъм в първата половина на миналия век: „Навярно, като е искал да разшири кръгозора си или да докаже възгледите си, търсейки подкрепа на идеите си, той е стигнал до историята на източноевропейските народи, до проучванията на тяхната литература. По всяка вероятност е забелязал появилите се общи черти в историите на източноевропейските и унгарски народи, в актуалните проблеми на националното възраждане. Тези общи черти са породили симпатията му към съседните народи.“ И по-нататък: „Значението на статията на Казинци не е в научната ѝ стойност, тъй като съобщава данни от трета ръка (статията му е преработено съобщение от анонимен руски източник, публикувано най-напред от чеха Йохан Пуркинѐ в парижкото списание „Ост унд Вест“ през 1839 г. — б. а.). Статията е по-скоро показателна с това, че унгарската интелигенция от епохата на реформизма е насочвала вниманието си не само по посока на

¹ Цит. по Ласло Бока. Ботев. Fórum. 1950, с. 471—472.

Запад, но се е интересувала и от дотогава непознатите, затворени между стените на Турската империя Балкани. Съчинението на Казинци отваря на стената процеп, през който се разкрива пробуждането на един поробен народ в нация.²

Това първо съобщение от 1841 г. остава дълго време без отзвук. Пречка за млчанието са и езиковите трудности, и османското робство, а също и неуспехът на освободителната борба от 1848—1849 г. Но в Унгария започват все по-често да откриват общото в съдбите на своя народ и народите от Източна Европа. За повишаващия се интерес към българската литература свидетелствува дейността на такива писатели като Ендре Ади, Лайош Кошут, Пал Сабо, Лъоринц Сабо, Дюла Йиеш и др. А радетелят за строежа на „моста на духовното общуване“ между народите на Централна и Източна Европа писателят Ласло Немет пише: „Ние имаме обща съдба, без да знаем нищо един за друг. Дошло е най-после време да се запознаем с нашите „побратими“, откримени, както и ние, от посталата гръд на една и съща майка-съдба.“³

Това време настъпва обаче едва след освобождението на Унгария в 1945 г., когато изолираните с векове един от друг народи, в рамките на общата социалистическа система, поемат един и същи път — пътя на дружбата, сътрудничеството и стремежа за все по-пълното опознаване на всичко ценно в културата на другия народ. По-специализирани проучвания на бита, културата и литературата на нашата страна преди 1945 г. не съществуват. Като едно изключение могат да се посочат трудовете за България на двама известни изследователи на Балканите от XIX в. — Бела Ерьоди и Адолф Шраус, публикацията на Димо Бойклиев за българската лирика през 30-те години на XX в. и появилите се в началото на 40-те години студии на Йозеф Бьоден, в които вече на научна основа се изследват българо-унгарските връзки. Подобни начинания днес оценяваме като опити за популяризиране на българската литература, чиито автори не са се задоволявали с опознаване на западните литератури и са се стремели към по-широк кръгзор. Тяхна е заслугата, че въпреки лошия превод и литературна неосведоменост преди освобождението в Унгария българската литература не е била съвсем непозната; благодарение на тях унгарската читателска публика е могла да надникне в скровищницата на българо-унгарските културни взаимоотношения.

Следователно и преди 1945 г. е съществувал стремеж да се приближат една към друга литературите на двата народа, но за сериозни постижения може да говорим едва след освобождението на Унгария, когато вече не само големият брой, но и подборът на излезлите на унгарски език преводи говорят за характера на обновените връзки между нашата и унгарската култура.

В зависимост от характера на отделните произведения българската художествена литература в Унгария може да се раздели на четири основни групи: народна поезия, антологии, книги на отделни писатели и лексикони и литературно-исторически изследвания. От своя страна в изданията, свързани с българската народна поезия, разграничаваме три подгрупи. В първата попадат трудовете на културни деятели като Бела Ерьоди и Адолф Шраус. Особен дял съставляват появилите си три антологии на народни песни в превод от Ласло Наги и трети — сборниците с народни приказки. Общият брой на поетичните и белетристични антологии е единадесет, като на лириката се падат четири, на прозата — пет, а антологичните сборници със смесен характер са два. Има празнота по отношение на драмата, все още не е издадена отделна антология на избрани български пиеси. Третата голяма група съставляват публикуваните книги на отделни писатели. Тук първенство държат класиците, произведенията на които претърпяват второ и повече издания. С не по-малка популярност се ползват и онези писатели,

² Filológiai Közlöny, 1964, № 1—2.

³ Tanú, 1932, № 1.

които се занимават изключително с проблемите на съвременността, интерес се проявява и към юношеската, научнофантастичната, мемоарната и други видове литература. Четвъртата група се представя от лексикони и литературно-исторически изследвания. Измежду тях особено ярко се откроява трудът на Петер Юхас и Ишван Шипош „История на българската литература“ — пръв по рода си опит да се даде „напречен“ разрез на българските литературни явления.

След първото съобщение за българската литература през 1841 г. от Габор Казинци народната поезия е тази, в която се раждат най-ранните сведения и оценки за нашата литература. Причината трябва да търсим в силния интерес към нея, който са проявили някогашните балкански изследователи като Бела Ерьоди, Имре Фривалски, Феликс Каниц и други при обиколките си из България.

Първи, който представя българската поезия в Унгария, е Бела Ерьоди, известен журналист от втората половина на миналия век. От публикуваните негови статии, проучвания и преводи на народни песни най-голяма стойност има „Из поезията на народите на Балканския полуостров“ (1892). В този негов основен труд е отделено място на тринадесет български народни песни, подбрани от сборниците на Веркович и братя Миладинови (преводите са от самия Ерьоди). Още в същата година за този сборник се появява рецензия, в която се казва: „Съобщават се множество привлекателни и интересни фрагменти от албанската, българската, хърватската, сръбската, новогръцката народна поезия. . . Общо взето, ценни и характерни извадки в достатъчно лек превод на поезия. Тридесет и седмте страници предговор обаче представляват импровизация, а примитивната същност на разсъжденията наистина изненадва.“⁴ Както и по-късно Габор Ракоши отбелязва, тълкуванията на Ерьоди са наистина примитивни, но това не е изненадващо, тъй като той съответно на характера на професията си се е интересувал преди всичко от политиката на Турската империя и само по време на пътуванията му се е удавало възможност да се запознае с българските обичаи, предания и легенди. Книгата съдържа въведение, което наред с това, че дава за първи път една, макар и бедна представа за народните обичаи и песни, притежава и друга ценност: фактът, че Ерьоди е пионер и в паралелните проучвания на унгарската и българската литература, които са предмет на разглеждане и до днес.

В края на миналия век другият балкански изследовател Адолф Щраус издава сборник на българската народна поезия в два тома. За сборника има положителни оценки и от българска, и от унгарска страна. Изтъкнатият литературовед Иван Шишманов се изказва така за извършената от Щраус дейност: „Поучително и полезно е да се интересуваме от културата на съседните народи и нашето дружество би могло да играе отлична роля в онази всенародна задача между Изтока и Запада, която вследствие на географското и етнографското съотношение се пада на нашата родина.“⁵ В критиката се отбелязва и негативната страна на този двутомен труд — момента на повърхностно познаване на първоизточниците и лош превод. Още при появата на сборника в 1892 г. Оскар Ашбот е този, който критикува по-основно труда на Щраус, а днес Петер Юхас и етнографката Линда В. Дег също отбелязват, че колкото и преводите на Щраус да се стремят към точност, те не могат да се нарекат художествени. Другата значима работа на Щраус е „Поверieto на българския народ. Български народни песни“ (1897). В тази книга и той подобно на Ерьоди проучва древните обичаи, защото от тях „се проявява с пълна сила онази отдавна подозирана истина, че между българския и унгарския народ в прародината е съществувала тясна връзка“.

Истинско задълбочаване в богатството на нашия фолклор постига Йозеф Бьоден, който прилага в проучванията си една по-съвременна методология.

⁴ Elet, 1892, с. 834—835.

⁵ Етнография. Бп, 1891, бр. 1.

Първата част на статията му „Поезията на българския народ“ в появилия се през 1960 г. сборник „Соколова кръв“ е кратък исторически преглед на връзките между двата народа, последван от представянето на българската народна поезия изобщо. Както по-рано Ерьоди въз основа на сборниците на Веркович и братя Миладинови прави опит да групира народните песни, така и статията на Бьоден е едно кратко, точно и научно, но все пак резюме на трудовете на български специалисти за народната поезия. Това, което ѝ придава стойност, е изследването на унгарските елементи в българските народни песни, от една страна, и тяхната нова систематизация — от друга.

Повечето от песните в дадената от Бьоден жанрова класификация Петер Юхас обединява под името „лирически обредни песни“ и като отделя по-голямо внимание на двата най-интересни жанра — юнашките и хайдушките песни, той ги характеризира в „История на българската литература“ (1966) и в „Огледало на българската литература“ (1969). Като се позовава на научни факти и примери, разполагайки с литературно-исторически познания и тънко критическо перо, Петер Юхас успява да нарисува нова и този път вече богата картина на българската народна поезия, поетическата сила и очарование на която оживява с пълна сила в преводите на Ласло Наги.

Три са антологите, в които Ласло Наги, един от най-значителните съвременни поети на Унгария, превежда близо 200 песни и балади, почерпани от съкровищницата на българското народно творчество: „Саби и цитри“ (1953), „Соколова кръв“ (1960) и „Свещи по гори и поля“ (1976). И в трите съставителят и преводачът Ласло Наги успява да предаде отлично не само съдържанието на песните, не само специфичните стихотворни форми, но и техния своеобразен български характер, тоест успява да запази истинската сила на нашата народна поезия. Сбирките на Ласло Наги представляват по същество богата панорама на българската народна песен. Основният им съдържателен репертоар се запазва и в трите книги, като всяка следваща се обогатява с нови ярки манифестации на преводаческото изкуство. Етнографката Линда Д. Вег изтъква и разликата между тях: „В предишната („Саби и цитри“ — б. а.) редом с епичните, исторически произведения намираме още любовни и някои други лирични песни; в противоположност новият том („Соколова кръв“ — б. а.) представя творби не само на определени жанрове, но и обогатява самите жанрове.“⁶ Преводите на Ласло Наги върху българската народна поезия изследва Петер Юхас. Той правилно отбелязва, че капиталният принос на този преводач е свързан и с величието му като поет, докато „публикуваните в края на миналия век от Адолф Шраус около сто и петдесет превода на български песни и балади показва само обилното разнообразие на българското народнопесенно съкровище. Шраус не е бил поет и въпреки най-добрите си намерения не е съумял да предаде поетическата сила и очарование, дързостта и нежността на българската народна поезия. В преводите му не можем да почувствуваме душата на народа-певец и неговото изкуство, добиваме само представа за насоките на фолклорното развитие.“⁷ Ласло Наги — проникновен сърцевед и художник — стига до дълбоките недра на безименното творчество и поради това, че е запознат отлично с народната поезия на нашия народ. Една друга тайна на неговия успех е и стремежът му оригиналните песни да звучат „познато“, т. е. като запазят своята структурна цялост, колкото се може да се доближат по ритъм и звучене до унгарските народни песни. Благодарение на голямото преводаческо и поетично майсторство и в трите антологии българската поезия звучи с могъществото на своето оригинално битие.

⁶ Nagyiről, 1966, № 5.

⁷ Tiszatáj, 1976, № 8.

Измежду народното словесно изкуство свое място заемат и българските народни приказки. В сравнение с отзивите за народни песни за преводите на приказките трудно могат да се открият в печата рецензии. Според унгарските специалисти „като че ли приказката и до днес си остава „заварено дете“ на българското народно творчество“⁸, а според нас не само на българското народно творчество, но и на унгарската критика. В отзивите си за този жанр Петер Юхас се спира върху методичното събиране на нашите приказки, характерните им черти и герои и тяхното групиране. Той открива известни различия между приказките на българския и другите народи: „Някои модели на световната приказка, например приключенията на „джуджетата“, на „педа човеците“ — толкова популярни в западноевропейските издания, — бихме търсили напразно в българската народна приказка. С фигурите на Янко Борсем, Янко Бабсем и Палечко (характерни герои на унгарската народна приказка — б. а.) също няма да се срещнем. Този тип въпреки множеството преводи на немски, френски, норвежки и други народни приказки остава чужд за българския фолклор. Вниманието на българския народ се е привличало главно от онези приказки и мотиви, които са били най-целесъобразни за изразяването на социални, политически и морално-етични въпроси и проблеми.“⁹ И в Унгария с най-голяма популярност се ползват приказките за народния герой Хитър Петър, който с неизчерпаемата си хитрост и находчивост установява плебейска мярка за ценностите в живота.

Затова, че появилите се на унгарски език антологии на българската литература дават ярка представа за характерни нейни явления, спомага както грижливият подбор и фактът, че се вземат реални поуки от някои недостатъци на миналите издания, така и стремежът ценностите на нашата литература да се представят в исторически континуитет, като се разкрива спецификата на литературния процес, набелязват се основните му звена — без подобен подход класиката от миналото и от днешния ден не би могла да се представи пълно и компетентно. При едно проследяване на хронологичния ред на антологиите ще забележим, че всяко следващо издание носи белезите на все по-добър превод, на литературна подготовка и съответно все по-точно, по-органично разкрива главни моменти в развитието на нашата литература.

Излезлите преди Освобождението антологии са само две — една на прозата и друга на поезията. Слабостите и на двете са най-вече белег на времето и на една друга представа за българската литература. От значение обаче е онази инициатива, която още с появата на тези книги получава признание в критиката. За поетичния сборник на Димо Бойклиев се изказва приятелски писателят Геза Фей, а в предговора на другата антология от избрани разкази председателят на Българо-унгарския комитет Тивадар Витез Галантаи Глок се обръща към преводача Пал Вашархеи със следните думи: „Нищо друго не отвежда по-близо до усеждането на душата на един народ, както опознаването на неговата литература. С дейността си доставяш голяма радост на всички онези, които гледат сериозно на българо-унгарското братство и са проникнати от неговата неоценима културна, икономическа и политическа стойност. . . Пожелавам твоята дейност да стане една от искрите, които ще пробудят все още спотанените кръвни връзки. Тези две антологии днес определяме като явни стъпки в задълбочаването на духовните връзки, които след 1945 г. се издигат на нов етап.

Да се спрем първо на антологиите на българската поезия.

Адолф Шраус и Бела Ерьоди още в миналия век обръщат внимание на народнопесенното творчество на нашия народ. Димо Бойклиев обаче първи отправя поглед към по-новата българска поезия. В неговата „Антология на българските

⁸ Последният змей, Бп, 1966, Европа.

⁹ Пак там.

поети“ (1938) са представени петдесет и седем автори, между които получават място класици като Ботев, Петко Р. Славейков и Вазов. Срещат се и по-неизвестни имена, обяснение за което дава самият Бойклиев: „Включих онези поети, които официалната критика изобщо признава.“ „Пророчеството“ му за Иван Буяклийски, че „ще бъде отделна глава“ в историята на българската литература, не се сбъдва, за Петко Тихолов — също не, но например за Камен Зидаров, за който „съвременната поезия храни все по-големи надежди“ и това за Атанас Далчев — да. Това явление е естествено, тъй като измежду популярните на времето писатели не всички са могли да издържат проверката на времето. За нас е по-важно мнението на съставителя за включените в сборника поети, където намират място и явно неиздържани в научно отношение преценки. Така например Емануил Попдимитров е определен като представител на „религиозния естетизъм“, а Стоян Ватралски се величае, защото е „поет-евангелист“.

Следващата поетична антология се появява през 1951 г. под редакцията на Ференц Юхас и Дьорд Радо. Това издание бележи очевиден напредък. В написаната от Петър Динеков уводна статия „Българската поезия днес и в миналото“ са споменати всички по-известни поети, както и литературните течения, на които те са представители. Съответно с духа на тази статия в сборника са получили място голям брой поети — класически и по-съвременни. В рецензията си, излязла в „Иродалми Уйшаг“ същата година, като слабост на антологията Ласло Наги посочва факта, че има такива значителни поети, които не участвуват дори с едно единствено стихотворение и дава пример с Добри Чинтулов. От очите на големия преводач не убягват и редица „досадни“ грешки в превода, но и тогава оценява изданието „на равнище“.

Съставител и редактор на третата антология от 1966 г. е самият поет Ласло Наги заедно с българиста Петер Юхас. Този сборник е резултат вече на много организирани предварителни усилия, на опит да се даде на българските явления нова унгарска оценка, която в известни отношения оспорва установени мнения на нашата литературна критика, а в написания от Петер Юхас увод „История на българската лирика“ личи конкретното познаване на българската поезия. Най-характерната рецензия за нея откриваме в брой 10 на сп. „Критика“ от 1966 г. от също така близко запознатия с българската литература Ишван Шипош. Неговата оценка за сборника е положителна: „Това е сполучлив подбор, благодарение на който антологията доказва убедително, че българската поезия е не само етнографски куриоз, но има значителна стойност и в европейско отношение.“ Като заслуга на съставителите той посочва стремежа им поетите да не се представят едностранчиво, „затова освен техните революционни и агитационни стихотворения се публикуват и такива творби, в които получават място и по-интимни чувства и настроения и които дават по-богата, по-многогранна представа за своите автори“. За пример служи стихотворението „Зимни вечери“ от Смирненски. Рецензентът дава израз и на унгарското литературно мнение по отношение на нашата литература: „Становището, че за българската поезия са характерни предимно висотата, гръмкостта, с тази антология се оказва погрешно.“ Обяснение той търси в обстоятелството, че „докато в лириката на XIX в. е бил по-важен „аз“-ът, то в XX в. поетът търси закона, изследва смисъла на връзките на събитията и звученето на една такава изследователска, откривателска поезия се отдава по необходимост повече на размисли и е по-тиха, отколкото звученето на другата“. Струва ми се, че картината на поетичното развитие през XIX и XX в. е сравнително по-сложна и противоречива, особено що се отнася до значението на творческия субект, до „обективизацията“ на собствените му копнежи. Разбира се, това ни най-малко не засенчва оригиналната гледна точка на рецензента.

Отделна антология съставляват стихотворенията на съвременните поети, появила се под заглавието „Маргаритни порои“ през 1973 г. „Познат и същевре-

менно непознат пейзаж е поезията на българския народ. Познат, понеже от 1966 г. това е вече третата поетична антология. И непознат, защото всяка от антологиите открива пред нас нови неизвестни преди очертания на планини и долини — писа Арпад Гьонц в рецензия за сборника, но несъмнено ни е познато нейното съдържание, просмукано от искрена страстност на колективното чувство, вкореняването ѝ в историята, което е така характерно за поезията на всички неголеми народи, особено що се отнася до съседните околности на Европа, където всеки поет се оживява, живее в трагична близост с неспокойната съдба на родината си. И заедно с това непознат, доколкото този пейзаж събужда у нас забравения, влажен мирис на земя. А тази поезия е приземена в оня смисъл, че битието на личността и колектива са сплетени помежду си неразривно, стихийната и емоционална наситеност са по-силни.¹⁰ В обширния послеслов към този сборник неговият съставител Петер Юхас се спира на особените белези в творбите на българските поети, определяйки синтетично тяхното място и значение. Той проследява отделно появата на поколениято от 60-те години, като правилно изтъква: „Изявата им беше истинска смяна на епохите в българската поезия.“ По-късно в различни свои статии Петер Юхас се връща неведнъж към проблемите на нашата поезия — изходна точка за неговите оценки си остават 1956 г. и най-вече 60-те години, които той нарича „духовно обновяване“ на българската литература.

Подобна е и картината на антологиите на българската проза.

Първата от тях излиза в 1937 г. под заглавие „20 български новели“. Включени са десет разказвачи — деветима съвременници и един класик, Вазов. Навярно това разпределение е обусловено от факта, че от публикуваните дотогава разкази в Унгария с най-голяма популярност са се ползували тези на Вазов. И все пак в сборника не Вазов, а Ангел Каралийчев е застъпен най-цялостно — с цели седем разказа. Подобни „пропорции“ се обуславят и от субективното отношение на преводача Пал Вашархеи. Според него Ангел Каралийчев е този, „който ни показва българския селянин на нашето време с неговите възделения, радости и тягостни грижи“. Свидетели сме на един парадокс. Ангел Каралийчев е представен изключително като художник на селото, докато в единствения разказ от Елин Пелин се срещаме с размислите на едно дете. Йерархията на литературни ценности е нарушена и в количеството на разказите. Елин Пелин и Иван Вазов са застъпени само с по един разказ, Ангел Каралийчев — със седем, Йордан Йовков — с четири, и то едностранчиво, тъй като и в четирите „оживяват обикновените селски хора на турската завоевателна епоха“ по думите на преводача. В сборника участвуват и автори като Теодоси Атанасов, Александър Паничерски и Николай Ношков, които са могли да отпаднат от десетте най-добри разказвачи на България.

„Български разкази“ от 1951 г. е в същност първата излязла след Освобождението антология на нашата проза. Книгата се посреща с интерес от унгарското литературно мнение: „Този новелистичен сборник е не само наниз от художествени произведения, той е и история, сътворена с най-благородните средства.“¹¹ Но и тогава разкриването на картината за българската проза е уязвимо. Антологията е непълна и кратка въпреки включените голям брой писатели в нея: седемнадесет белетристи с двадесет и девет разказа. Между тях е получил място с два разказа и големият поет Христо Смирненски, а са отпаднали новелисти като Георги Стаматов и Емилиян Станев, извоювали още на времето литературна слава. В рецензията си за антологията писателят Тибор Череш отбелязва като слабост следния факт: Ангел Каралийчев освен с разказа си „Народен защитник“ не участва с други творби, които да изобразяват „строежа на българските мини и фабрики“, съвремението. Обяснение той търси в това, че материалът на сборника е подобран

¹⁰ Съвременник, С., 1977, бр. 1, с. 352.

¹¹ Irodalmi Újság, 13 март 1952.

през 1945 г., когато все още са липсвали подобни разкази, а антологията е издадена шест години по-късно, т. е. междувременно в България е изживян такъв период, когато са се появили значителни произведения на социалистическата реалистична литература. Втората му забележка е свързана с неравномерното равнище на преводите: „Преводачите не на едно място са се оказали достойни за превежданя текст, но твърде многото небрежно разглеждани елементи и тук-таме дразнещи грешки изопачават новелите, на всяка от които ценен помощник е ясният, недвусмислен народен глас.“¹²

Четиринадесет години трябва да минат, докато излезе онази белетристична антология, която дава възможност за истинска среща на унгарската читателска публика с българската проза. Заслугата е преди всичко на Петер Юхас, съставител на антологията „Български разказвачи“ (1965), който много по-целенасочено очертава главните моменти в развитието на нашата белетристика, а чрез строго подбраната материя и научно издържания увод дава характеристика на българските литературни явления. Значението на това издание се подсилва и от признанието на литературното мнение: „Нашата читателска публика и до днес познава слабо българската литература, особено майсторите на краткия, епическия жанр. Години наред разпокъсано, в отделни списания и ежедневници можехме да прочетем няколко новели.“¹³ При една съпоставка на появилите се в Унгария антологии на българската проза забелязваме положителни тенденции в показата на авторите, особено в последната сбирка на разкази. Относно тяхното съдържание също може да се установят съществени разлики. Например докато Ангел Каралийчев в първата антология от 1937 г. е застъпен с разкази изключително от селския живот, в антологията от 1951 г. само със схематични творби, то през 1965 г. го виждаме в по-друга светлина: като защитник на жертвите от потушаването на Септемврийското въстание и като майстор на лирическата миниатюра в белетристиката. И тук изниква въпросът, не трябва ли един писател да бъде представян с поне по един разказ от най-основните теми в неговото творчество, т. е. колкото се може по-всеобхватно. На преден план излиза и още едно обстоятелство: в „Български разказвачи“ Георги Райчев е застъпен по-пълно, отколкото в предишната сбирка, а за пръв път получават заслуженото си място Емилиян Станев и Георги Стаматов, назован от Шандор Фекете „българският Мопасан“, а също и нашият голям хуморист Чудомир. Следователно последното издание „коригира в съществени пунктове познатата дотогава йерархия на ценностите“¹⁴. За успеха на тази книга спомага не само грижливият подбор, но и подробният увод от Петер Юхас, запознаващ научно и отблизо унгарската читателска публика с най-големите майстори на разказа у нас. Това е обстоятелство, което често подценяваме, забравяйки колко е нужно читателят в чужбина, слабо или въобще незапознат с българската литература, да се ориентира, да получи информация за това, което чете, и по такъв начин книгата да намери отзвук в неговия духовен свят. А в увода се отделя нужно внимание на включените в сборника новелисти. От увода критикът Ендре Бойтар има възможност да извлече следната забележка: „В прозата обаче може да забележим едно странно явление. Като че ли такива всеизвестни понятия като романтично, реалистично, модерно и т. н. тука загубват валидността си. „Най-значителният представител на критическия реализъм“ — четем за Вазов, за онзи Вазов, на който публикуваните в сборника два разказа са типично романтични.“¹⁵ Същият рецензент критикува и разказите на седемосем по-млади писатели в антологията: „Монотонна, донякъде сива проза е това: ту описание на някаква битка, ту картина на българското село“, макар че един

¹² Jrodalmi Újság.

¹³ Magyar Nemset, 16 ян. 1966.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Kritika, 1966, № 2, с. 43—44.

друг негов колега, изтъкнатият литературовед — Бела Помогач, ще забележи — първостепенна тема на българската новела е светът на селото¹⁶, а Шандор Фекете направо одобрява, че „издателството дава изява на най-младото поколение български писатели“¹⁷. Фекете изтъква същевременно, че това поражда известни качества несъразмерности, но според него писателите на нашето време са повлияващи в сравнение с класиците, понеже говорят по-непосредствено за проблемите на епохата.

Трябва да се съгласим с обстоятелството, че най-нестабилната част в антологите е тази, която представя съвременните писатели, тъй като след време следващите епохи нерядко другояче ги оценяват. И все пак е правилно запознаването с най-младите таланти при условие, че се пристъпва към тях с по-голяма литературна подготвеност и без проява на каквото и да е бил субективизъм. В съгласие с подобни изисквания издателство „Европа“ издава антология със заглавието „Още веднъж за делфините“ (1973), която съдържа двадесет и пет разказа на генерацията, водеща началото си от писателя Емилиян Станев, до белетристите от 60-те години. В изказването си на 20 май 1974 г. в Българския културен център в Будапеща за новост на сборника Бела Помогач смята „онази линия и система, която се създава в даден върхов момент на литературното развитие, черпейки от изворите на традицията и на новаторството, на националното наследство и на експериментирането... Многообразието на индивидуалните пътища в търсенията, стремежът да се обновява погледът към света и методът, усвояването опита и похватите на съвременната проза свидетелствуват за това, че българската новелистика е преодоляла историко-литературния Рубикон и е обръната с лице към по-широки хоризонти.“

Във връзка с литературните антологии трябва да споменем още две — „Български стихотворения, разкази“ и „Огледало на българската литература“ — в които поезията и прозата си дават среща, за да представят най-хубавото в българската литература. И двете излизат в една и съща година — 1969. И двете книги са сродни по структура — отделните глави се предхождат от кратко литературно-историческо резюме. Картината за нашата литература в „Огледало на българската литература“ обаче е много по-обширна, по-органична, повече са и разделите — тя единствена е снабдена с богат материал от картини, т. е. този сборник следва по-вярно развитието на литературата от времето на народната поезия до Освобождението. Основателна е оценката на Димитър Добрев на страстиците на сп. „Нодъвилаг“, бр. 2, 1970, че „тази антология е най-значителният досега сборник на българската литература. Подобна антология не е излязла не само на друг език, но дори и на български. А есетата, които представят отделните епохи и творци, освен на унгарски заслужават да се появят в отделно издание и на български, още повече, че по време на прелистването на книгата знаещият унгарски българин вижда с други очи собствената си литература и понякога неволно скъсва с традиционни понятия на българското литературознание.“

Следователно, както се вижда от досегашното изложение, антологите на българската литература независимо от характера им — поетични, белетристични или универсални — са наистина „история“ на българистиката в Унгария към художествените ценности. По тях може да се проследи напредъкът на унгарското литературно мнение по отношение на нашата култура. Появилите се антологии дават „напречен“ разрез на българската поезия и разказ, а това отваря пътя към издаването на самостоятелни творби от отделните писатели.

В периода от 1945 г. до днес в Унгария излизат близо 130 заглавия на българската художествена литература, приблизително толкова преведени книги се на-

¹⁶ Élet és irodalom, 1966, № 12.

¹⁷ Na gyrilág, 1966, № 6.

брояват и в България — цифра, която говори внушително за взаимно откритите врати, през които след Освобождението се вливат най-големите ценности в духовната култура на двата народа.

Още през 1948 г. в братска Унгария излиза за пръв път един от шедьоврите на нашата литература — романът „Холера“ от Людмил Стоянов. Преломът настъпва обаче едва в средата на 50-те години. За този поврат са от значение два исторически факта — сключването на Спогодбата за културно сътрудничество между двете страни и новата политика по отношение на литературата, настъпила след 1956 г. в Унгария. Това е периодът, когато литературната критика не се задоволява вече само с написването на творчески портрети за отделните писатели, но поставя и началото на изследванията за пътя на развитие на българската литература с цел да се оценят трезво нейните успехи, проблеми и възприемане. Резултатът — положителен — е налице: десетки преведени автори, повторни издания, все по-нарастващ интерес към литературата и културата на България. Благодарение на постигнатите успехи българските писатели намират радушен прием както сред критиката, така и сред широката читателска публика в Унгария. Те се налагат с майсторството си на художници, с разкриването на такива проблеми от живота на българина, в които се оглеждат общочовешките проблеми.

Измежду класиците Христо Ботев е първият, който спечелва сърцата на унгарските приятели, така както и неговият брат по перо и съдба Шандор Петьофи — в България. В Унгария името на Ботев става най-напред известно като революционер във връзка с превземането на австро-унгарския кораб „Радецки“ и по-късно като поет. Отделно издание на поезия и публицистика от този велик поет на България излиза едва в 1949 г., през следващата година се появяват неговите стихотворения, а през 1970 г. — ново издание със стихове на Ботев. Статиите и рецензиите за жизнения път и творчеството на поета надхвърлят вече 40 — цифра, която свидетелства красноречиво с каква голяма популярност се ползува Ботев в Унгария. Името му се съпровожда навсякъде с един единствен епитет — „българският Петьофи“. Габор Ракоши открива, че този епитет се появява още в 1895 г., а в 1921 г. се споменава и от Ал. Балабанов. С името на Балабанов е свързана и първата по-основна публикация за Ботев, в която като най-характерен белег на поезията му се изтъква патриотизмът. Интерес будят и рецензиите на Геза Кепеш — един от най-ревностните преводачи и критици на Ботевия живот и творчество, който вижда големия български поет като такъв предвестник на радикалните буржоазни преобразования, който същевременно е подготвил и теоретическата почва за преодоляването им. В подобен аспект и критикът Ласло Бока¹⁸ подчертава, че Ботев е стигнал до мисълта не само за национално, но и за класово освобождение на народа, т. е. българският поет е отишъл по-далеч от представите за народността на съвременната му унгарска литература. В множество публикации името на Ботев ще намерим редом с това на Пушкин, Шилер, Байрон, Хайне, Мицкевич и други световноизвестни певци за свобода. Такова място му отрежда и Георги Димов в рецензията си по случай стогодишнината от смъртта на поета, поместена в сп. „Кортарш“ през октомври 1976 г. Обстоятелство, че стихотворенията на Ботев се превеждат от двама поета — Ласло Наги и Геза Кепеш, — дава възможност на изд. „Европа“ да направи интересен опит: в книгата „Хляб или куршум“ (1970) стихотворенията на Ботев са представени в превод и от двамата преводачи. Ето как оценява подобно начинание унгарското литературно мнение: „Успоредният текст дава възможност не само за сравнение, но е и от помощ за унгарския читател, що се отнася до по-доброто приближаване до оригинала.“¹⁹ Давайки пример със стихотворението „Обесва-

¹⁸ Fórum, 1950.

¹⁹ Nagyrilág, 1970, № 10.

нето на Васил Левски“, Тошо Дончев²⁰ установява, че Геза Кепеш влиза в контакт с Ботев по линия на революционния романтизъм, докато Ласло Наги създава атмосфера на Ботевите стихотворения. Писателката Магда Секеи е много по-точна в наблюденията си: „Кепеш набляга по-скоро на онези звукове, които сродяват Ботев с Петьофи; от неговите преводи усеждаме огнената ведрина на народния поет и чуваме плътеността на бича на сатирата му. Талантът на Ласло Наги пък със своите най-мощни токове, с вулканичната си сила се свързва с южнославянската, с българската народна поезия, с тази народна поезия, която е извор на Ботевата. Преводите му предават блестящо ритмиката на българските стихотворения, техния несравним езиков аромат, неудържими емоции, целия трептящ от цветове свят на тази изключително пламенна поезия.“²¹ Интересно по рода си е съвместното издание на български и унгарски език „Христо Ботев — Шандор Петьофи“ (1977), което представя по своеобразен начин и най-пълно цялото им творчество — стихове, проза, публицистика и писма, а също съдържа и снимки към текста. В уводните си статии двамата изтъкнати изследователи на тяхното дело — Чавдар Добрев и Геза Кепеш — разглеждат паралелите, констатиранни в обстоятелствата на смъртта, мирогледа и творчеството на тези двама най-сродни по дух гении на поезията на XIX в.

Вазов изпква още в началото на века с някои свои разкази, като „Дъщерята на Пилата“, „Павле Фертигът“, „В Пирин“ и др., а в началото на 20-те години се публикуват още някои разкази по случай седемдесетгодишнината на писателя, повечето от които са обединени в отделна книга — „Разкази за народния живот на българите“ (1921). Въпреки сравнително добрия подбор преводачът Оскар Фалуди не е успял да представи достойно на унгарския читател този голям майстор на перото. В 1943 г. се появяват отново две самостоятелни книжки на Вазов в поредицата „булевардна литература“ на Ищван Боднар, но които съдържат едни от най-хубавите му разкази: „Една българка“, „Иде ли?“ и „Вълко на война“. Вазов обаче пожънва успех едва с романа „Под игото“, претърпял две издания — в 1950 и 1956 г. Този роман е вторият след поезията на Христо Ботев, който получава единодушно признание в Унгария. В посветените на него 18 рецензии и статии унгарската критика оценява високо този шедьовър на нашата литература. В предговора към второто издание Томаш Унгвари говори за това, че Вазов на първо място не изобразява въстанието, а „онова духовно опиянение, обхванало народа по време на подготовката му“ и обобщава: „В историята на реализма, особено в залеза на XIX в., е рядкост такова живо, отблизо наблюдавано и същевременно имащо социологическа валидност изобразяване на хората „отдолу“, каквото дава „Под игото“. Интересна е и рецензията на писателката Лили Броди,²² в която се отбелязват достойнствата на романа и се отделя по-особено внимание на преплитането на реализъм с романтизъм — характерен похват на писателя. При разглеждането на отзивите за творчеството на Вазов откриваме, че по-малко внимание се отделя на неговата поезия, отделна стихосбирка с избрани стихотворения не е излязла.

Редом с романа на Вазов се нарежда „Тютюн“ от Димитър Димов — едно от най-популярните български произведения в Унгария. Новаторството на писателя унгарското литературно мнение²³ вижда преди всичко в това, че той със средствата на съвременната литературна техника разширява рамките на традиционния буржоазен роман на кариерата и го изпълва с ново, социалистическо съдържание. Особен интерес за нас представлява самото издание: „Странна история се получи у нас със световноизвестния „Тютюн“ — пише Шандор Фе-

²⁰ Nagyrilág, 1970, № 10.

²¹ Élet és irodalom, 1970, № 26.

²² Magyar Nemzet, 1950, № 148.

²³ Съвременник, 1977, № 1.

кете. — През 1955 г. се запознахме за пръв път с второто, преработено издание, сега пък с оригинала, който нов на унгарски текст възникна въз основа на първото издание. Тогаваашната критика не одобри в произведението на Димов точно онова, което беше неговата най-ценна черта — претенцията за реалистично изобразяване. . . Правилно постъпва издателството, когато запознава унгарския читател с оригинала, с „непроменения“ български текст. Сега вече може спокойно да установим, че този роман наистина изобразява с трайна сила обществото на България между двете войни.²⁴ От Димитър Димов са преведени още „Осъдени души“ и „Почивка в Арко Ирис“, но безспорно „Тютюн“ е онова произведение на Димов, което заема челно място в библиотеката на унгарския читател.

За двамата майстори на разказа Елин Пелин и Йордан Йовков намираме положителни отзиви. Още през 1938 г. в сп. „Литература“ Павел Агоштон споменава Елин Пелин като „българския Горки“ и като художник на селския живот, а десет години по-късно писателят Пал Сабо, при срещата си с него в София, прави откритие: „Тук разбрах как става тъй, че човек може да е велик в родината си, въпреки зад пределите и да не е чувал за него никой.“ В подобен смисъл и за Йовков българистката Шара Кариг отбелязва: „С непокритата симпатия, голяма проникателност, верен на историческата истина, той изобразява унищожаването на стария свят, разпадането на патриархалния начин на живот, мизерията на селяните и тяхната жажда за земя.“²⁵ Във връзка с определяне мястото на Елин Пелин в българската литература срещаме и противоречиви мнения. От една страна, отзивите за този писател съвпадат с установените и от нашата литература принципи оценки, от друга — се различават: „В родината си Елин Пелин и досега се споменава като селски писател — пише Петер Юхас. — Значителна част на най-добрите му произведения е наистина на селска тема. Но би било неправилно, ако смятаме Елин Пелин само за писател на селския живот.“²⁶ Българската литературна наука обаче оценява Елин Пелин като голям национален писател, който, макар и да трактува главно теми от селския живот, решава основните проблеми на националното съществуване. В подобен аспект явно е, че не може да става дума за пренебрегване от страна на нашето литературознание на онези произведения от Елин Пелин, чиито теми не се коренят в селския бит. Също така бихме оспорили заключението, което прави писателят Пал Сабо за връзката на Елин Пелин с църквата.²⁷ Относно увода на романа „Чифликът край границата“ от Йордан Йовков имаме следната забележка: повече място трябва да се отдели на структурата на произведението, на творческия похват на автора, на образите на героите, на изразните средства, докато тук се разглежда главно епохата и се дават някои биографични сведения за писателя. Положителна е тенденцията да се търсят сравнения между най-добрите майстори на разказа — Елин Пелин, Йовков и Вазов. Това дава възможност и на унгарския читател да прави обобщения, да има по-широко виждане върху нашата литература.

С името на Яворов в Унгария се запознават сравнително късно. Наистина пиесата му „Когато гръм удари“ е включена в репертоара на Народния театър още през 1938 г., но отделна стихосбирка с избрани творби на поета излиза едва в 1970 г. Във връзка с късното издание в брой пети от 1917 г. на сп. „Нодълвилг“ Тошо Дончев отбелязва, че появата на Яворовата поезия по-рано, в началото на века, би служила за доказателство, че и „в тъмните Балкански цъфти литература от европейски ранг“, а сега — както отбелязва и Петер Юхас в послеслова към книгата — тя дава единствено естетическо преживяване. Днес критиката отрежда място на

²⁴ Nagyrilág, 1966, № 6, с. 922.

²⁵ Чифликът край границата. Бп, Европа, 1962.

²⁶ Самодива, Бп, Европа, 1962.

²⁷ Szabad Szó, 1948, № 140.

Яворов до големия унгарски поет-символист Ендре Ади, а поезията му се превежда от големи преводачи, което прави близко възприемането ѝ в чужбина.

Стихосбирките на Смирненски и Вапцаров се появяват в началото на 50-те години, но творчеството им получава признание много по-късно, когато в „История на българската литература“ Петер Юхас подчертава отново значението на поезията на тези двама поети, ползващи се със световноизвестна слава. Наистина след ласкавите отзиви за Ботев и Вазов е необяснимо как изостава интересът към нашата литература, още повече, че за „Двубой“ (1951) на Вапцаров все пак отреагирва един — българският критик Чавдар Добрев, а в предговора на стихосбирката ерудираният лигатуратор и преводач на Вапцаровата поезия Ласло Кардош величае големия поет.

Събитията на Септемврийското въстание, неговият революционен подем и трагизъм оживяват под изкусното перо на преводача Ласло Наги. Унгарското издание на поемата „Септември“ от Гео Милев е показателно не само с чудесния си превод, но и с вълнуващите към него илюстрации на Ренато Гутузо.

Прави впечатление, че Георги Райчев повече се цени сякаш в Унгария, отколкото в родината му. Може би, защото „принадлежеше към онези, които не се задоволиха с пресъздаването на отдавна откритите и всеизвестни черти на човешката душа, а дълбаеха по-надълбоко, в новата, непозната област на съзнанието, където вече не всичко беше така просто и логично, както в произведенията на предшествениците,²⁸ а може би, защото и в унгарската литература откриваме подобно влечение към психологични явления, например в романите на Дежьо Костолани, в разказите на Геза Чат и др. За Георги Райчев обаче се отбелязва правилно, че „все пак него не го е интересувала патологията, а опознаването на човека“²⁹.

От Димитър Талев излиза само една част от трилогията му — „Железният светилник“ под заглавие „Султана“, и то в съкратено издание. За тази книга Цанко Младенов смята, че въпреки дадената висока оценка Петер Юхас я разглежда „откъснато от останалите произведения, заедно с които този роман образува една композиция от по-високо структурно равнище“³⁰.

Едни от най-ярките произведения на Георги Караславов като „Снаха“, „Танго“ и „Обикновени хора“ са преведени на унгарски език, което е в дисонанс с малкия брой отзиви за тях. При положение, че българското литературознание между няколкото най-значителни романа от последните четиридесет години поставя две от произведенията на Караславов, би могло да се преведе и „Татул“, а и на творчеството на самия писател да се обърне повече внимание.

Емилиян Станев е особено много ценен в Унгария. Доказателство за това са както публикациите за него, така и фактът, че той е един от най-превежданите автори. С какво произведенията на този изтъкнат наш писател заинтригуют унгарския читател? С тънкия си психологизъм, правдиви описания на природата и майсторско разкриване връзката между природата и човека. Петер Юхас е писал неведнъж за Емилиян Станев, като се стреми да обхване всестранно творчеството на писателя, търси сродни нишки между българската и унгарската литература или с предишни произведения на Емилиян Станев дава задълбочена характеристика на всяка негова творба. Така например от увода на „Легенда за Сибин, преславския княз“ (1973) читателят може да получи представа за цялото творчество на българския писател. Подобна е и картината с предговора на „Антихрист“ (1976) от Дьорд Сонди. Наистина тук мярката е нарушена — повече място се отделя на историята и съвсем малко на писателя, но безспорно историческият

²⁸ Песента на гората. Бп, Европа, 1968.

²⁹ Пак там.

³⁰ Септември, С., 1968, № 12.

преглед е нужен, особено в случай като романа „Антихрист“. Унгарските българисти днес се стремят да представят богато творчеството на Емилиян Станев — обстоятелство, което при редица други писатели липсва. В „Избрани разкази“ (Забранената градина“, 1960) Емилиян Станев е представен като „писател на малкото градче“, в „Легенда за Сибин, преславския княз“ може да го видим в друга светлина — като автор, който „с тема от Средновековието търси отговор на съвременните човешки проблеми“, а и в „Антихрист“ „историята се филтрира през субекта на един човек, който живее богат вътрешен живот и разглежда вълнуващи морални проблеми и за хората на нашето време“. От Емилиян Станев са преведени вече пет произведения, измежду които повестта „Крадецът на праскови“ претърпява не само две издания, но и на два пъти е включена в популярната антология „Най-хубавите новели на световната литература“ със съставител Янош Домокош. Струва ми се обаче, че в случая не може да говорим за изчерпателност. Например романа „Иван Кондарев“ няма да открием сред появилите се в Унгария произведения на нашата литература, а той е показателен с онова аз-повествование, което липсва в „Тютюн“ на Димов и романите на Талев и едно от най-високите постижения на поетично-изобразителната поезика на българския роман.

По отношение на писателите на днешния ден във в. „Непсава“ от 26 май 1973 г. Петер Юхас пише: „Нашите книгоиздателства, като запълват планомерно вековните пропуски, при издаването на съвременна българска литература вървят в крак с най-новите тенденции.“ Това е вярно. Сред превежданите автори ще открием имената на едни от най-популярните днес писатели: Атанас Далчев, Йордан Радичков, Генчо Стоев, Ивайло Петров, Андрей Гуляшки, Любомир Левчев и мн. др. От значение е фактът, че от тях са излезли на унгарски език едни от най-характерните им и сполучливи произведения.

Според Андраш Барта средствата на висока литературна техника и богатството на сюжетни събития в повестта на Ивайло Петров „Преди да се родя“ означават, че „народът на страна, преодоляваща вековна изостаналост, може да оцени напълно своето настояще само ако възприеме миналото си без илюзии на романтичните легенди“³¹. На литературната вечер, уредена по повод излизането от печат на повестта „Цената на златото“ в Българския културен център в Будапеща, изтъкнатият писател Ференц Шанта приветствува в някои наши романи разцвета на източноевропейската проза: „След сборника с новели на Радичков „Козята брада“ тази книга на Стоев ни убеждава пак, че нова дума в европейската литература ще каже Източна Европа. Тук, в Източна Европа, за създаването на „проза“ никога не е имало „време“. Стремителните и чести поврати на историята и непосилният гнет са способствували за бурното развитие на вдъхновена лирика. Лириката е силната страна и на унгарската литература. Унгарският народ е търсил в този най-малко подаващ се на контрол жанр възможности за израз на своето самосъзнание. Но зрялата възраст във всяка национална литература знаменува разцветът на прозата и ние в Източна Европа също ще трябва да се научим, ще трябва да създадем своя собствена проза. През последните тридесет години едва ли би могло да се намерят дори три толкова значителни романа в европейската литература. И за Генчо Стоев аз мога да повторя същото, което вече казах за Йордан Радичков: убеден съм, че ако той бе писал на английски или френски език, отдавна би бил всемирно известен писател.“ Високите оценки за тези автори са заслужени. И все пак от погледа на унгарското литературно мнение са убягнали някои черти на произведенията им, такива, които българските литературоведи смятат за най-характерни — например новелистичния принцип в романи като „Преди да се родя“ от Ивайло Петров и „Всички и никога“ от

³¹ Magyar Nemzet, 17. XII 1972, с. 13.

Йордан Радичков и др. Въобще в унгарската критика по отношение на нашия роман трудно ще намерим по-пространно изследване, а това е особено нужно при положение, че развитието на романа в България се различава от развитието на класическия европейски роман по своята ярка национална самобитност и оригиналност.

От съвременните поети са издадени само две стихосбирки — една от Атанас Далчев и втора — от Любомир Левчев, и една поема — „Горан Горинов“ („Синът на героя“) от Ламар. В близко време ще се появят и стихотворенията на Валери Петров.

„Бягството на Галатея“ от Емил Манов излиза от печат в София през 1963 г., а в Унгария — през 1967 г., т. е. свидетели сме на една хубава тенденция: произведенията на съвременниците да се превеждат навреме. Така проблемите не губят давността си, а и на читателя в чужбина се дава възможност да се запознае с най-новите постижения на българската литература.

Блага Димитрова е близка в Унгария с разкриването на вътрешните проблеми на човека. За романа „Отклонение“ („Онези, които не посмяха да обичат“) на страниците на в. „Непсабашаг“ от 12 ноември 1971 г. четем: „Това е творба, на която може да се завиди, тъй като в нашата литература е голяма рядкост произведение, посветено на съдбата на определено поколение.“ Блага Димитрова е и поетеса, която заживява с болките и патоса на борчески Виетнам, откъдето донася и на унгарския читател своя роман-пътепис „Страшният съд“.

От Богомил Райнов и Андрей Гуляшки са преведени най-много творби — от всеки по пет. Причината е явно заинтересоваността на унгарската читателска публика към приключенско-разузнаваческия жанр, тъй като повече от романите са на тази тема. Изключение прави „Златното руно“ от Андрей Гуляшки, който Золтан Чука определя като произведение, което „открива пред автора нов, лъкатушещ нагоре път,³² а от Богомил Райнов — „Пътища за никъде“ („Моята непозната“), един ярък социално-психологически роман, за който Шандор Фекете смята, че той „разполага със собствен универс и като говори за Запада, може да каже и за Изтока онова, което води по-близо до разбирането на съвременния човек.“³³

Представител на нашата научна фантастика в Унгария е Любен Дилов с „Тежестта на скафандъра“, който роман в послеслова към изданието Шара Кариг определя за най-зряло произведение на писателя.

Измежду преведените исторически романи откриваме постиженията на романа през 60-те години, когато писателят престава да регистрира само исторически факти, а търси общочовешкото в тях. Романът „Време разделно“ от Антон Дончев излиза на унгарски език сравнително късно — през 1977 г., т. е. когато бе вече преведен на няколко езика, а в САЩ обявен между десетте най-добри книги за годината. Рецензията във в. „Елет еш иродалом“ от 12 февр. 1977 г. дава отговор на въпроса, защо книги, като например „Случаят Джем“ на Вера Мутафчиева, пораждат особен интерес у читателя: „Докато ние едва ли не неволно, „откъм запад“, външно наблюдаваме собствената си турска епоха (вж. „защитна крепост на Запада“), то в българската литература вътрешно и понеже турският поток се е движил в посока на запад през страната, „откъм изток“ наблюдава същата историческа епоха — с нея и самите нас. Погледнато с български очи, Матяш Хуняди и Буда, „Унгарският град“ е защищавал от турците не Запада, а Изтока; Унгария не е била челна крепост на Запада, а последна на водещия борба на живот и смърт Изток. И нека бъдем искрени: за този борчески Изток българите знаят повече и по-основно, вникват по-дълбоко, отколкото ние,

³² Nagyirilag, 1959, № 9, с. 1415.

³³ Пак там, 1966, № 6, с. 922.

днешните унгарци. "Авторът на рецензията Арпад Гьонц отбелязва по-нататък, че две от книгите — „Случаят Джем“ и „Време разделно“ — е превел Петер Юхас: „Стегнати, елегантен и осезаем език на Мутафчиева стегнато, елегантно и осезаемо и като дава да се усети безпогрешно баладичният, народен и с църковна наситеност, боравещ с изключителен словесен фонд език на Дончев, той вкоренява и в нашия език неизразимата сила на баладата. Една до друга двете книги доказват неговото наистина зряло преводаческо изкуство: и двете произведения и на унгарски са творби, които ще издържат проверката на времето.“

Произведения на антифашистката белетристика като „В Лопянската гора“ от Веселин Андреев, „Пленено ято“ от Емил Манов, разказите на Давид Овадия и други не са излезли на унгарски език. Но мемоарите на Митка Гръбчева, Борис Попов, Атанас Семерджиев, Иван Винаров се четат от широката читателска публика в Унгария, тъй като оставят усещането за истинност на изобразяването на събития и хора, а естетическата организация на документалния материал превръща мемоарите в такава художествена литература, която е уместна и за политическа работа.

С големия син на нашата работническа класа Георги Димитров унгарските приятели имат възможност да се запознаят по-отблизо в романите на Камен Калчев „Син на работническата класа“ и в „Заледеният мост“ на Любен Станев.

Интересни по рода си са и двата ярки превода на „Греховната любов на Зографа Захарий“ и „Житие и страдание грешного Софрония“. В послеслова към последната книга Петер Юхас прави сполучлива съпоставка: „Ако искаме да схванем мястото и значението на Софроний в българската литература, трябва да го сравним не с Дьорд Бешенеи и с Игнац Мартинович, които редом с най-добрите европейски умове стигнаха до материализма, а например с Гашпар Хелтаи и с Петър Борнемиса. Подобно на тях и Софроний се издига над рамките на българската църковна литература.“

От всички литературни жанрове драматургията ни — класическа и съвременна — е най-слабо представена. И макар че цифрата на преводите не е малка, а през 1977 г. в отделна книжка се появиха и две от пиесите на Йордан Радичков „Януари“ и „Суматоха“, то българските пиеси в репертоара на унгарските театри наброяват само осем: „Когато гръм удари“ от Яворов, „Осъдени души“ от Димитър Димов, „Прокурорът“ от Георги Джагаров, „Когато розите танцуват“ от Валери Петров, „Съди на самите себе си“ от Колю Георгиев, „Калпаците“ от Панчо Панчев, „Ромео, Юлия и автостоп“ от Иван Радоев и „Римска баня“ от Станислав Стратиев. Отзивите за тях също са съвсем малко. Най-характерната публикация откриваме в сп. „Нодъвилаг“, бр. 4, 1963, от българиста Ишван Шипош, където той разглежда пиесите на Камен Зидаров, Иван Пейчев и др., но тези пиеси и до ден днешен не са преведени. Отдавна запланираната антология на избрани пиеси също не се е появила.

Следователно относно публикуването на произведения на нашите писатели можем да кажем, че в Унгария са издадени редица творби, които ги характеризират и представят в положителна светлина. Отсъствуват обаче някои значителни поети от класиката и съвременността, както и интересни белетристични творби. При едно систематизиране на писателите, от които са преведени повече от едно произведение, откриваме известна несъразмерност: авторите на приключенско-разузнавачески романи предхождат класиците, а Стоян Ц. Даскалов по броя на преведените произведения се нарежда редом до Елин Пелин и т. н. Съотношението се изменя, ако се съобразим с обстоятелството, колко са преводите на избрани произведения. Тогава превес получават изданията на Ботев, Йовков, Емилиан Станев, Георги Райчев. Различна е и картината при разглеждането на преиздадените книги. Тук на първо място се нарежда класик — Димитър Димов с „Тютюн“. Обичано четиво е и „Под Игото“ от Иван Вазов, а също и „Крадецът на

праскови“ от Емилиян Станев. Прави впечатление обаче, че българските книги на унгарски език се издават рядко повторно. Тиражите са също ограничени. Прозата се издава в тираж 2000—3000, който е крайно недостатъчен. Българската литература в Унгария се нуждае от по-широко разпространение, от по-широк диалог с читателя.

В областта на литературно-историческите изследвания сме свидетели на следните явления. Отзивите за нашата литература приближават вече цифрата 300, като над сто от тях са излезли под перото на един и същи специалист — Петер Юхас. Измежду общия брой публикации най-много са оценките и изказванията в различни списания и вестници, както и рецензиите (увод или послеслов) към преведените на унгарски език произведения. Освен тях се срещат кратки литературни очерци, портрети на отделни писатели, съпоставки на литературите на двете страни, оценки за преводите на произведенията на българските писатели. Към отделното издание има обаче нужда от по-голям коментаторски апарат, както и от библиографски данни за автора, които биха повишили неговата информативна стойност, а литературният разбор на произведението би допринесъл за по-правилното възприемане на проблемите.

За представителите на нашата литература най-пълна информация се помества в унгарските лексикони. И тук отзивите за българската литература преди и след Освобождението съществено се различават. Така например „Литературна енциклопедия“ от 1927 г. обобщава литературната история на България в три периода: стара литература, където богомилството, „като изключим апокрифите, не е имало влияние върху по-нататъшното духовно развитие на българите, понеже вследствие на сухия си църковен характер освен няколко монаси и попове не е интересовало никой друг“, средновековна българска литература, „която не може да посочи нито едно заслужаващо внимание произведение“ и нова литература, когато се споменават имената на Ботев, Вазов, Яворов и Елин Пелин, но с уговорката, че не са истински класици. В очите на автора Ботев е само пропагандист, макар че „в резултат на художествената си надареност е умее да пише приятни лирични стихове“. Яворов се оказва „високомерна личност, истински декадент“, а Елин Пелин е поставен редом с Михаил Кремен, като двама от най-значителните модерни белетристи. Както показват примерите, този лексикон дава неправдоподобна оценка за нашата литература. Още по-непонятен е този факт, когато откриваме, че написаното е от Шандор Бонкало, специалист по славянска литература в Литературното дружество в началото на 30-те години. Малко по-благоприятни са отзивите в „Енциклопедия на световната литература“ (1930—1933), но и тук откриваме литературна неосведоменост. Сбъркана е датата на раждане на Ботев (1847 вместо 1848) и макар че се отбелязва значението му като „герой за свобода“, неправилно се определят някои литературни термини: „С преминаването си от романтизъм към натурализъм и от легална борба към революция Ботев стои на най-високото стъпало на прогреса.“ След всички тези незначителни и често пъти погрешни оценки е лесно обяснимо значението на бележките на Петер Юхас в излезлите след Освобождението лексикони на световна литература, които успяват да създадат една по-реална и научна представа за нашата литература. В лексикона „Чуждестранните писатели на XX в.“ (1968) числото на включените в него двадесет и пет представители на българската литература е обусловен най-вече от стремежа на редакцията „да покаже онези писатели, чиито произведения са повече или по-малко известни в Унгария“. Подобен стремеж е съществувал и в появилия се през 1947 г. „Литературен лексикон Хунгария“, където се среща с имената на писатели, чиито творби са били вече преведени в Унгария, за българската литература като цяло обаче не се споменава нищо. В резултат на приетата нова форма на представяне — даването на информация не само за писателите на т. нар. „големи“ европейски езици — в лекси-

кона „Кратък речник на световната литература“ (1976) българската литература е застъпена най-всестранно.

Голямо постижение на унгарската българистика е „История на българската литература“ (1966) — дело на Петер Юхас и Ишван Шипош. Този труд е единственият по рода си, който дава цялостна характеристика на българските литературни явления и очертава главни моменти в развитието на нашата литература и култура. Първият раздел е показателен с това, че за пръв път в Унгария се отделя по-голямо внимание на старата българска литература. В него авторът Петер Юхас като най-значителен период на нашата писменост оценява времето, „когато предшествениците на българите са се запознали с гръцката“. За нова азбука той смята глаголицата, „тъй като кирилицата в същността си не е нищо друго освен прилагане на гръккото писмо в славянския език“. За интересен в този раздел Цанко Младенов намира прегледа, който прави авторът на най-старите връзки между протобългари и унгарци: „Следвайки някои наши учени, Петер Юхас приема за начало на българската литература протобългарските паметници с гръцко писмо и тюркски глоси, като посочва и първите емоционални прояви (залог за художествено развитие) в протобългарските надгробни паметници.“³⁴ В тази глава се отделя особено внимание на апокрифната литература и богомилството — характерни български явления. Във втората глава „Българска народна поезия“ за нас най-интересни са паралелите, които се правят с народното творчество на съседните южнославянски народи и с унгарския фолклор. Например зад името на Секула детенце се крие Янош Секей, зад това на войводата Янкула — името на легендарния борец против турците Янош Хуняди, а бяла Яна, за която се пее в много от нашите песни, съответствува на кралица Изабела. С богатство от факти и правилна постановка на редица въпроси се отличава и следващият раздел „Възрожденска литература“, където Ишван Шипош с характерни штрихи рисува творчеството на по-изтъкнатите културни дейатели на България от този период. Специална глава е посветена на литературните течения в края на миналия век: критически реализъм, пролетарска или социалистическа литература, народничество и символизъм, които авторът разглежда в съответствие с европейските литературни течения. По този начин се дава възможност за сравнения и правилна ориентация по отношение характеризирането на отделните литературни явления. Българската литература между двете световни войни е застъпена с представянето на септемврийската литература, както и литературата на социалистическия реализъм. Набляга се на отдалечаването на символизма на творци като Гео Милев, Христо Ясенев, Емануил Попдимитров, Людмил Стоянов. Прозата на Георги Райчев се разглежда като характерно явление на т. нар. психологически реализъм. Свидетели сме на едно по-модерно виждане, принос и в българското литературознание, особено в трактовките за поезията на Атанас Далчев и Елисавета Багряна. Характерно за първия е преодоляването на символизма и победата на „предметния реализъм“, а за стиховете на Багряна — тяхната витална сила и отличният усет за форма у поетесата. Последната глава представлява кратък преглед на литературния живот у нас след освобождението от фашизма. За двата периода — 1944—1948 и 1948—60-те години — се споменават някои характерни постижения в областта на поезията, драмата и най-вече в областта на прозата. Литературно-историческите изследвания на Петер Юхас и Ишван Шипош будят размисъл, подтикват към нови проучвания. От значение в този труд са както обобщенията на отделни въпроси, така и онова ново съотношение, където авторите са поставили в една по-нова светлина известни вече факти и явления. Силата на този труд се състои преди всичко в неговата необходимост,

³⁴ Септември, 1968, № 12.

в това, че и на читателя в Унгария се дава възможност да получи богата представа за българската литература.

В „История на България“ (1959) от Емил Нидерхаузер също ще открием имена на писатели и литературни течения, които спомагат за правилното отношение в кръг от въпроси.

Израз на братските отношения между България и Унгария ще представлява съвместното издание „Българо-унгарски културни връзки“, където ще получат място интересни проучвания в областта на етнографията, музиката, археологията, литературата и т. н.

В заключение статията „Българската литература през погледа на унгарската литературна критика“ засяга по-важните моменти от представянето на нашата литература в Унгария. С оглед решаването на основните задачи на изследването бе нужно да се проучи и систематизира обширен критико-исторически материал, поместен в литературни вестници и списания, да се изтъкне значението на преведените книги и т. н. Това наложи от само себе си да бъде предпочетен един документално-исторически подход към явленията, който обхваща в себе си информацията, библиографията, систематизацията, квалификацията и литературно-критическото сравнение като необходими и полезни средства. Естествено е при такова отношение към материята да бъде оставен на заден план подробният анализ, разнищването на конкретното произведение, редица от предимствата на сравнителното литературознание. Но струва ми се, че настоящият етап повелява просто едно такова „синтезиране“ на опита, с посочване на главните тенденции, имена, конкретни факти. Само като се постигне една по-цялостна представа за логиката на процеса, може да се премине и към поставянето на редица частни въпроси: за успоредичата между литературните движения и личности в Унгария и България, за навлизането в спецификата на конкретността, за сравняването на превода и източниците, за аналогите, които имат едно общо естетическо значение. Но всичко това е свързано както с развитието на българистиката в Унгария, така и с прогреса на унгаристиката в България.

От настоящия труд стигаме до няколко основни извода.

Първият е, че в процеса на представянето на българската литература в Унгария има последователност и положително движение. Става не само количествено нарастване на представяните ценности, но и качествено задълбочаване. Унгарската литературна критика още от миналия век проявява интерес към проведението на нашата култура, който интерес все повече се задълбочава и намира своя конкретна реализация.

Вторият извод е свързан с една много съществена за унгарското литературно развитие тенденция: насоката на културното развитие. Оказва се, че побеждава не движението на „европоцентризма“, а онази насока, която наред с усвояването на ценностите на големите нации си поставя за цел да проучи подробно и живота, и културата на съседните балкански народи. Това обаче е вече не само въпрос и проучване на други национални ценности, но и търсене и постигане на самобитна унгарска литература. Неслучайно радатели на една такава идея стават най-големите унгарски общественици и писатели.

Третият извод е, че едва след 1945 г. в условията на едно социалистическо развитие подобен стремеж намира истинското си изпълнение. Ето защо основната ни цел беше да разкрием мащабите на този подем, неговата културно-историческа роля.

Четвъртият извод е, че представянето на българската литература, колкото и да е нужно да се разглежда глобално, не бива да се отделя от принципа на квалификацията на фактите. Сблъсъкът със самата реалност ни накарва да потърсим четири квалификационни пункта: първо, народна поезия със съответни подраз-

дели; второ, антологии и тяхното своеобразие; трето, книги на отделни писатели; четвърто, лексикони и литературно-исторически изследвания.

Петият извод е свързан с практиката на преводаческото изкуство, с неговите кадри, с тяхното развитие, с мястото им като специалисти и т. н. В това отношение, както се вижда, в Унгария съществува положителен стремеж: преводачите се специализират в превеждането на определени писатели, което им позволява да познават по-задълбочено стила на отделния автор и съответно с повече усет и с по-голямо съвършенство да го превеждат. Например Ласло Наги превежда главно народна поезия, на Петер Юхас са му особено близки творбите на Емилиан Станев, на Шара Кариг — творчеството на Йордан Йовков и др. Измежду издателствата „Европа“ играе ролята на откривател — в него са се появили най-голям брой произведения на българската литература. Обсегът обаче би могъл да се разшири, като и други издателства потърсят подходящия за тях профил. Хубава е тенденцията отделната книга да се появява в поредици, така тя получава своето място. Прави впечатление, че за български книги, преведени в Унгария, се срещат по-рядко рецензии, а и те са почти винаги написани от преводача. Вероятно е нужно заангажирането на повече авторитетни и талантиливи критици по въпросите на българската литература. За успеха на българистиката в Унгария не на последно място стои фактът, че в годините на народна власт бяха осигурени отлични условия за развитие на материалната база за научноизследователска дейност и щатна работа в редица научни, културни и просветни учреждения в страната, което спомага за подготовката на специалисти в областта на българската литература.

Логиката на литературния процес в Унгария подсказва, че българистиката на унгарска почва има бъдеще. Тя е прозорец към една братска съседна култура, в която се реализират подобни художествени процеси. В същото време преводите от българска литература, тяхното реално битие в съзнанието на съвременния унгарец, представянето им в унгарската литературна критика е част от органическото развитие на една национална култура.